

Az értekezés kibővített tárgykörében megjelent publikációim:

- ❖ „A Budapest-Belvárosi Főplébánia Templom ének- és zenekarának repertoárja az 1942/1943-as egyházi évben”, *Magyar Egyházzene* XIV/1–2 (2006/2007). 105–118.
- ❖ „A Budapest-Belvárosi Főplébániatemplom ének- és zenekarának repertoárja az 1943/1944-es egyházi évben”, *Magyar Egyházzene* XV/1 (2007/2008). 47–74.
- ❖ „Virágh Endre (1928–1999)”, *Magyar Egyházzene* XVII/3 (2009/2010). 361–364.
- ❖ „A Belvárosi templom történeti kottatárának eddig nem ismert dokumentuma. Adalékok Liszt Ferenc *Magyar Koronázási miséjé*-nek XIX–XX. századi előadástörténetéhez”, *Magyar Egyházzene* XIX/1 (2011/2012). 31–36. Megjelenés alatt.

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori iskola

(7.6 Zeneművészet)

HORVÁTH ÁGNES

A PESTI FŐTEMLOM ZENEI ÉLETE
A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN, BRÄUER FERENC KARNAGYI
MŰKÖDÉSÉNEK TÜKRÉBEN (1839–1871)
című doktori értekezés tézisei

Témavezető: DR. BERLÁSZ MELINDA

Budapest
2012

I. A kutatás előzményei

A Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébániatemplom (mint Pest város egykori főtemploma) zenei múltja magyar zenetörténetünk értékes kincse. Múltjának első kutatója a 20. század első felében Isoz Kálmán zenetörténész volt, aki a dokumentálható kezdetektől (a XVII. század végétől) a 19. század közepéig dolgozta fel a templom zenei történetét (*Buda és Pest zenei művelődése [1686–1873] I. kötet [A 18.-ik század]*. Budapest 1926. és II. kötet [gépirat: a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 5661/41-43]). Munkájához több mint fél évszázaddal később Rennerné Várhidi Klára 1994-ben megjelent értékes tanulmánya kapcsolódott, amely újabb levéltári forrásokat feldolgozva az 1830-as évekig, Cibulka Alajos karnagyságának végéig ismerteti a templom zenei történetét („A pesti belvárosi főplébániatemplom zenei élete a 18. században”, *Zenetudományi dolgozatok 1992–1994*. MTA Zenetudományi Intézete, Budapest 1994. 23–66.).

Értekes adatok találhatók még Liszt és a templom kapcsolatáról Legány Dezső két kötetes munkájában (*Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Zeneműkiadó, Budapest 1976. és *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886*. Zeneműkiadó, Budapest 1986.), valamint Sebestyén Ede könyvében (*Liszt Ferenc hangversenyei Budapesten*. A Liszt Ferenc Társaság kiadása, Budapest 1944).

A templom zenei életével foglalkozó szakirodalom azonban a 19. század negyedik évtizedénél lezárul. Az ezt követő időszak vizsgálatára eddig még nem került sor, noha a pesti főtemplom a hazai katolikus egyházi zene egyik irányadó, példaként szolgáló intézményeként működött. Ezért választottam doktori értekezésem témájául a templom 1840-től kezdődő, eddig még feltáratlan zenei múltjának bemutatását.

II. A kutatás módszerei, az értekezés felépítése

A téma feldolgozásának munkamódszeréhez a fent idézett szakirodalmakon kívül Bárdos Kornél várostörténeti monográfiáinak felépítése szolgált mintául. Sajnálatos módon a pesti főtemplom zenei életének legfontosabb történeti forrása, a Historia Domus elveszett, így az alap kutatás főként levéltári forrásokra (Canonica Visitatiók, pesti tanácsi iratok) és a templom történeti kottatárának állományára támaszkodhatott.

tevékenysége mellett – a polgári zeneélet kereteinek kialakításában vállalt meghatározó szerepet. Zenekari egyesületet szervezett, évtizedeken keresztül betöltötte a Nemzeti Zenede (ma Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola) aligazgatói tisztségét, és része volt legrangosabb, mindmáig fennálló zenei intézményeink (Nemzeti Zenede, Filharmóniai Társaság) megalapításánál. Élénk kapcsolatot ápolt a magyar romantika nagymestereivel, Liszt Ferencel, Erkel Ferencel és Mosonyi Mihállyal. A magyar nemzeti opera megteremtőjével együtt tanította be Liszt *Esztergomi miséjét* a Bazilika 1856. augusztus 31-i felszentelésének alkalmával.

Zenei képzettsége erős alapokon nyugodott: Bécsben J. N. Hummelnél, Mozart tanítványánál tanult zongorát és zeneszerzést. Zeneszerzőként csatlakozott a magyaros műzene megteremtésére irányuló törekvésekhez. Világi művei gyakran szerepeltek a Filharmóniai Társaság műsorán.

Bräuer Ferenc elődjeihez hasonlóan saját művekkel is gazdagította a templomi repertoárt. Kompozíciói nemcsak a pesti főtemplomban, hanem a Székesfehérvári Székesegyházban és Bécsben is megszólaltak. Egyházi zenéje érdekes kettősséget mutat: kisebb egyházi művei a romantikus korstílus egyértelmű reprezentánsai, miséi azonban a bécsi klasszikus stílus invenciózus örökösöként mutatják be. Magasfokú mesterségbeli tudása a pesti kismestert a németes irányú magyar műzenei ág (pl. Istvánffy Benedek, Georg Druschetzky és Georg Lickl művészetének) jeles folytatójává, újabb hajtásává avatja.

Összegzés

A pesti főplébániatemplom zenei élete három évtizedének (1839–1871) áttekintése után megállapítható, hogy Bräuer Ferenc karnagyi működése a templom 19. századi zenei életének egyik legértékesebb periódusaként, fénykoraként értékelhető. A regens chori maradandó hatást gyakorolt a templomi zeneéletre: művei és az általa meghonosított repertoár egészen a század végéig a liturgia ünnepélyessé tételét szolgálták.

Pest főtemplomának példaértékű zenei élete mintát jelentett a magyarországi székesegyházak, nagyobb plébániatemplomok számára. Feltárása és elemzése hozzájárul a 19. századi magyar egyházzeneről kialakítandó kép teljesebbé tételéhez.

Volkman) műveinek számottevő aránya is. Bräuer a pesti zeneszerzők mellett kiterjedt kapcsolatot ápol a vidéki karnagyokkal (többek között a székesfehérvári Janny Józseffel, a pécsi Lickl Györggyel és Hölzl Ferencel, az esztergomi Seyler Józseffel és Seyler Károssal) is, műveik gyakran szerepeltek a templom nagymiséin. Természetesen helyet kaptak a repertoárban a karnagy idején működött főtemplomi orgonisták (Hóra János, Lorenz János és Engeszer Mátyás) egyházi kompozíciói is. Új vonás volt a templomi együttes repertoárjában a reneszánsz vokálpolyfónia (G. P. da Palestrina műveinek) megjelenése, feltehetően a cecilianizmus hatására. A külföldi nyomtatott kottaanyagot Bécsen kívül főként Lipcseből, Augsburgból, Bonnból, Mainzból, Prágából és Párizsból szerezték be.

A figurális repertoárt elsősorban misék, requiemek, graduálék, offertóriumok és egyéb műfajok (pl. Mária-antifónák, vesperás-himnuszok és litániák) képviselték. A templomi együttes a figurális repertoár mellett természetesen gregoriánt is énekelt, melynek helye a szentmisében a korabeli gyakorlat szerint az asperges, az introitus és a communio volt.

A repertoár összeállításának elsődleges szempontja a liturgiai előírások követése volt. Az ordináriumok kiválasztásában figyelembe vették mind az egyházi év adott időszakát, mind az istentisztelet ceremoniális rangját. Nagyböjt és advent vasárnapjain elhagyták a hangszerkíséretet, és gregorián illetve a cappella miséket énekeltek (utóbbiakat többek között Albrechtsbergertől és Michael Haydntől). Nagy ünnepeken reprezentatív miséket adtak elő (többek között Beethoventől és Cherubinitől), vásár- és egyszerűbb ünnepnapokon pedig kisebb apparátusú ordináriumokat. A napi liturgikus szöveg elhangzására viszont az offertóriumok esetében kevés gondot fordítottak.

A pesti főtemplomra jellemző, sajátos vonásként említendő a cseh és morva származású zeneszerzők (pl. W. Plachy, V. F. Tuczek és J. N. V. Wozet) műveinek gyakori szerepeltetése, mely Bräuer regens chori cseh származásával indokolható.

Az ország szellemi-művelődési központjában álló pesti főtemplom zenei életének felvirágzása a 19. század közepén széles látókörű, sokoldalú karnagyának, Bräuer Ferencnek volt köszönhető, akit a reformkortól a kiegyezésig tartó időszak meghatározó, jelentékeny muzikusaként tarthatunk számon. Élete jól reprezentálta a 19. század első felének zenei változásait: ifjúkorában még a rezidenciális zenélés kereteiben a Kállayak nagykállói zenekarát vezette, majd – egyházzenei

Az értekezés első fejezete összefoglalást nyújt a pest-budai zenei életéről, valamint a magyar egyháztörténet főbb eseményeiről és az egyházi zene intézményrendszeréről a 19. században. Ezen kívül - Isoz Kálmán és Rennerné Várhidi Klára kutatásai alapján – betekintést ad néhány rangos pest-budai templom zenei életébe a század első felében, melyek ismeretében tényekkel is kimutathatóvá válik a pesti főtemplom kiterjedt kapcsolatrendszere és kiemelkedő helye, melyet a testvérvárosok egyházzenei életében elfoglalt.

A második fejezet rövid áttekintést ad a templom zenei életének 19. századi előzményeiről a rendelkezésre álló szakirodalmi ismeretek összefoglalásával, valamint kiegészíti azt eddig fel nem tárt részletekkel (pl. az 1831. évi inventárium leírásával).

A dolgozat súlypontja a harmadik fejezet, amely részletesen ismerteti a pesti főtemplom 19. századi zenei életének három jelentős évtizedét, Bräuer Ferenc regens chori működése idején (1839–1871). Új ismereteket közöl a korabeli templomi együttes összetételéről, a templom liturgikus rendjéről és a liturgiában énekelt repertoárról, összehasonlítva azokat az egykorú hazai és külföldi, elsősorban bécsi mintákkal.

Bräuer Ferenc egyházzenei működése számos szállal kapcsolódott zenei tevékenységének egyéb területeihez, így a következő fejezetben – rövid áttekintésben – említésre kerül zongoraművészi, aligazgatói, tanári, valamint közéleti munkássága is. Zeneszerzői oeuvre-je (főként egyházi zenéje) ezzel szemben részletesebb vizsgálatot igényelt. A pesti főtemplomban több mint fél évszázadig repertoáron tartották miséit és motettáit, így művei elválaszthatatlanok az intézmény zenei múltjától. Elemzésük egyúttal újabb adalékot nyújt a magyarországi kismesterek életművének értékeléséhez. A templom jelentős 19. századi karnagy-kismesterei, Cibulka Alajos, Bräuer Ferenc és Engeszer Mátyás műveiből még semmi sem jelent meg modern kiadásban. Ez indokolta öt egyházi kompozíciójuk modern kottagrafikájú közlését, valamint a zenei analízisek megvilágítására szánt kottapéldáknak a főszövegbe történő beillesztését.

Az értekezés a történeti kottatár fennmaradt állománya alapján tematikus műjegyzéket is közöl, mellyel bemutatja a korabeli zenélés dokumentumait és feltárja a templomi együttes repertoárjának körvonalait. E lista fontos hiánypótló szerepet tölt be, minthogy a főváros templomainak történeti kottatárairól eddig átfogó jegyzékek még nem készültek.

III. A kutatás eredményei

A pesti főplébániatemplom istentiszteleti-egyházzenei rendje a 19. század első felében – az előző évszázadhoz hasonlóan – az általános magyarországi gyakorlatot követte. A zenei rend fundamentumául a tridenti zsinat alapelvei és az azok nyomán kiadott liturgikus rendelkezések szolgáltak, a repertoár szempontjából pedig a bécsi udvari kápolna (Hofkapelle) gyakorlata volt meghatározó.

A pesti főtemplom a 19. század folyamán ún. kegyúri templom volt. Zenészeit a városi tanács nevezte ki, és részben a város, részben a templom tartotta el. Az ország kormányzati székhelyén álló főtemplom a jelentősebb magyarországi templomokkal (püspöki székesegyházak, nagyobb városi plébániatemplomok) összehasonlítva azonban az átlagosnál csekélyebb létszámú hivatásos, fizetett együttesel gazdálkodhatott. Az ének- és zenekar az 1830-as évek végén – a 18. század végi állapotot tükrözve – mindössze 12 főből állt (regens chori, orgonista, két énekesfiú, két énekes és hat hangszeres zenész). Ez az alacsony létszám kiegészítő alkalmazását tette szükségessé a hangszeres figurális zene előadásához. Bräuer Ferenc regens chori a pesti tanácshoz benyújtott kérelmeivel elérte, hogy a tanács tekintélyes évi átalányt (az évi karnagyfi fizetés többszörösét) adjon a kiegészítő zenészek tiszteletdíjának fedezésére. Az énekkarban általában működtek, a zenekarban pedig hivatásos zenészek működtek közre a város legrangosabb korabeli zenei intézményeiből: a Pest-budai Hangászegyesületből, a Nemzeti Zenedéből, valamint a Nemzeti Színházból. Bár a fizetett együttes létszáma alacsony volt, összetétele viszont hosszú ideig állandó maradt: tagjainak névsora szinte évtizedekig nem változott. E stabilitás az egyházi zene minőségének szempontjából igen meghatározó volt, lehetőséget teremtett a regens chorinak a folyamatos, igényes munkára és az együttzenélés magas szintjének kialakítására. A zenészek a kor szokásainak megfelelően több hangszeren is játszottak.

A főtemplom magyar és német kántora a század első felében egyúttal a tanítói tisztelet is betöltötte a kor gyakorlata szerint. Ez a hagyomány 1846-ban változott meg, amikor a városi tanács a két kántori állást egyetlen hivatallá egyesítette, a tanítói és kántori tisztelet viszont elválasztotta egymástól. Fontos megemlíteni, hogy a különböző vezető zenei tisztségek (regens chori, orgonista, kántor) szétválasztása a

fővárosban csupán a pesti főtemplomban valósult meg, mely bizonyosan hozzájárult a zenei élet zavartalan fejlődéséhez és virágzásához.

A templomot a 19. század első felében gazdag liturgikus élet jellemezte: mind vasár- és ünnepnap, mind hétköznap délelőtt óránként celebráltak szentmisét. Figurális zene az ünnepélyes, asszisztenciával bemutatott vasárnapi nagymisén, valamint a vasárnap délutáni vesperáson szólalt meg a kórus és a zenekar közreműködésével. A másodlagos liturgiát számos ünnepélyes processzió, a paraliturgiát a délutáni litániák képviselték. E liturgikus rendet a templom a 18. századból örökölte, és a Canonica Visitatiók (püspöki egyházlátogatások) tanúsága szerint csaknem változatlanul hagyományozta a 19. századra.

A templom az 1840-es években a korban átlagos hangszerállománnyal (30–40 instrumentum), és gazdag, közel 600 zeneművet tartalmazó kottaállománnyal rendelkezett. E kottaállomány egyharmad része máig fennmaradt a templom történeti kottatárában, tematikus jegyzéküket az értekezés közli. A gyűjtemény legrégebb rétege a 18. század második harmadából származik (egyik példája V. Rathgeber offertórium-gyűjteménye 1735-ből), és a bejegyzések tanúsága szerint még az 1870-es években is használatban maradt.

Érdemes megemlíteni, hogy fennmaradt az az inventárium, amit a karnagyok kottatári katalógusként használtak fél évszázadon át, egészen az 1880-as évekig. A zeneművek kezdetét is megadó, 1831-ben készült jegyzék felbecsülhetetlen értéket hordoz a templom 18–19. századi zenetörténetének egyetlen incipites katalógusaként.

Bräuer Ferenc elődjétől, Cibulka Alajos regens choritól meglehetősen korszerűtlen repertoárt örökölt. A Bengraf-korabeli, 18. század végi fénykorral szemben az 1830-as években a bécsi mintától való leszakadás volt megfigyelhető: a repertoár túlnyomó részét még mindig az előző század végi művek alkották. Az 1840-es évektől azonban, Bräuer áldozatos munkájának köszönhetően jelentős változások voltak megfigyelhetők. A templomi együttes repertoárja korszerűség tekintetében lépést tartott az irányadónak tekintett bécsivel, gerincét Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Luigi Cherubini és Johann Nepomuk Hummel művei alkották. Jelentős réteget képviseltek még a bécsi kiadók által népszerűsített zeneszerzők legújabb kompozíciói (pl. J. Eybler, J. Preindl, J. N. Fuchs és J. B. Schiedermayr), és kiemelendő a kortárs magyarországi, főként pesti szerzők (pl. Adler György, Mosonyi Mihály, Grill János, Schindelmeisser Lajos és Robert